

Obrona konieczna w prawie karnym

Teoria i orzecznictwo

Andrzej Marek

Oficyna

a Wolters Kluwer business

**Obrona konieczna
w prawie karnym**
Teoria i orzecznictwo

Prawo jest na naszej stronie!

www.profinfo.pl
www.wolterskluwer.pl

- codzienna aktualizacja
- pełna oferta
- zapowiedzi wydawnicze
- rabat na zamówienia zbiorcze
do negocjacji
- uproszczony sposób zakupu e-mailem:
zamowienia.internet@wolterskluwer.pl

Obrona konieczna w prawie karnym

Teoria i orzecznictwo

Andrzej Marek

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2008

Stan prawny na 1 maja 2008 r.

Wydawca:
Ewa Wysocka

Redakcja:
Elżbieta Józwiak

Korekta:
Małgorzata Sobczak

Skład, łamanie:
JustLuk, Łukasz Drzewiecki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2008

ISSN: 1897-4392
ISBN: 978-83-7601-069-4

Wydane przez:
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Redakcja Książek
01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a
tel. (022) 535 80 00
31-156 Kraków, ul. Zacisze 7
tel. (012) 630 46 00
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
Księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Przedmowa.....	9
Rozdział I	
Pojęcie i funkcje obrony koniecznej.....	11
1. Kilka uwag o rozwoju instytucji.....	11
2. Społeczna funkcja obrony koniecznej	16
3. Obrona konieczna jako kontratyp przestępstwa.....	20
Rozdział II	
Warunki obrony koniecznej.....	30
1. Pojęcie warunków obrony koniecznej.....	30
2. Zamach na dobro chronione prawem	34
2.1. Pojęcie zamachu	34
2.2. Zakres dóbr chronionych	42
2.3. Bezprawność i rzeczywisty charakter zamachu	45
2.4. Bezpośredniość zamachu	57
3. Odpieranie zamachu (obrona).....	66
3.1. Pojęcie odpierania zamachu (obrony) i treść działań obronnych.....	66
3.2. Podmiotowe (subiektywne) elementy obrony koniecznej	71
4. Obrona konieczna w wypadku bójki lub pobicia.....	75
Rozdział III	
Granice obrony koniecznej	87
1. Zagadnienie konieczności obrony	87
1.1. Konieczność a współmierność obrony	87

1.2. Samoistość a subsydiarność jako wyznaczniki konieczności obrony.....	90
2. Zagadnienie współmierności obrony do niebezpieczeństwa zamachu	98
2.1. Wyznaczniki współmierności obrony do zamachu	98
2.2. Współmierność obrony a jej skuteczność	106

Rozdział IV

Przekroczenie granic obrony koniecznej i jego prawne konsekwencje ..119

1. Przekroczenie granic obrony koniecznej	119
1.1. Uwagi ogólne	119
1.2. Niewspółmierność sposobu obrony do niebezpieczeństwa zamachu jako eksces intensywny	126
1.3. Niewspółczesność obrony do zamachu jako eksces ekstensywny	134
2. Ocena i skutki prawne przekroczenia granic obrony koniecznej	143
2.1. Ocena prawna czynu będącego przekroczeniem granic obrony koniecznej	143
2.2. Nadzwyczajne złagodzenie kary lub odstąpienie od jej wymierzenia	149
2.3. Odstąpienie od karalności sprawcy przekroczenia granic obrony koniecznej w wyniku strachu lub wzburzenia	157
2.4. Propozycje zmian <i>de lege ferenda</i>	165

Bibliografia .....

Wykaz orzecznictwa.....

177

Wykaz skrótów

- Apel. Lub. – Apelacja Lubelska
Biul. SN – Biuletyn Informacyjny Sądy Najwyższego
Cz.PKiNP – Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
DPP – Demokratyczny Przegląd Prawniczy
GSiP – Gazeta Sądowa i Penitencjarna
GzP – Gazeta Prawna
GS – Głos Sądownictwa
Inf. Praw. – Informator Prawniczy
Konstytucja RP – ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.)
k.k. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
k.k. z 1932 r. – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 60, poz. 571 z późn. zm.), uchylony z dniem 1 stycznia 1970 r.
k.k. z 1969 r. – ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 13, poz. 94 z późn. zm.); uchylony z dniem 1 września 1998 r.
k.w. – ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn. Dz. U. z 2007 r. Nr 109, poz. 756 z późn. zm.)

k.z.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598 z późn. zm.)
KZS	– Krakowskie Zeszyty Sądowe. Orzeczenia Sądu Apelacyjnego w Krakowie w sprawach karnych
M. Praw. niepubl.	– Monitor Prawniczy
NP	– niepublikowany
OSNKW	– Nowe Prawo
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karno i Wojskowa
OSA	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSP	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSPika	– Orzecznictwo Sądów Polskich
Orz. Prok. i Pr.	– Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
PiP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Sądów Apelacyjnych, Naczelnego Sądu Administracyjnego i Trybunału Konstytucyjnego (dodatek do czasopisma Prokuratura i Prawo)
PiŻ	– Państwo i Prawo
PPK	– Prawo i Życie
Prok. i Pr.	– Przegląd Prawa Karnego
Prz. Polic.	– Prokuratura i Prawo
PS	– Przegląd Policyjny
RPEiS	– Przegląd Sądowy
SA	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SN	– Sąd Apelacyjny
St. Praw.	– Sąd Najwyższy
Wil. PP	– Studia Prawnicze
WPP	– Wileński Przegląd Prawniczy
Zb. Orz.	– Wojskowy Przegląd Prawniczy
	– Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego (wydawany do 1939 r.)

Przedmowa

Niniejsza książka oparta jest w znacznym zakresie na wydanej w 1979 r. monografii autora pt. „Obrona konieczna w prawie karnym na tle teorii i orzecznictwa Sądu Najwyższego” (Wydawnictwo Prawnicze), której nakład dawno został wyczerpany. Na potrzebę wznowienia, naturalnie również uaktualnienia tej monografii, wielokrotnie zwracali mi uwagę zainteresowani problematyką przedstawiciele nauki i studenci, a przede wszystkim przedstawiciele praktyki prawniczej (sędziowie, prokuratorzy i obrońcy w sprawach karnych). Problematyka obrony koniecznej jest bowiem nad wyraz złożona, w wielu punktach sporna i nastrocza poważne trudności w ocenie prawnej i rozstrzygnięciu różnych zdarzeń będących przedmiotem postępowania karnego. O żywotności tej problematyki świadczy zresztą ogromna liczba orzeczeń Sądu Najwyższego i Sądów Apelacyjnych, publikowanych w różnych, w dużym stopniu rozproszonych, zbiorach i periodykach. Potrzeba kompleksowego i w pełni aktualnego opracowania tego frapującego tematu jawiła się więc jako oczywista.

W stosunku do poprzedniego opracowania, które opierało się na nieobowiązującym już kodeksie karnym z 1969 r., zaszły w stanie prawnym dość istotne zmiany. W obowiązującym kodeksie karnym z 1997 r. pominięto przewidziany w poprzednim kodeksie przepis dotyczący tzw. interwenienta, który występuje w celu przywrócenia naruszonego porządku lub spokoju publicznego (art. 22 § 2), co nasunęło potrzebę analizy tego typu sytuacji w płaszczyźnie ogólnej regulacji działania w obronie koniecznej. Ta ogólna regulacja w art. 25 § 1 obowiązującego k.k. nie różni się zresztą istotnie od przewidzianej w poprzednich kodeksach (art. 21 § 1 k.k. z 1932 r. i art. 22 § 1 k.k. z 1969 r.) poza wy-

rażnym rozstrzygnięciem, iż prawo do obrony koniecznej przysługuje wobec bezpośrednich, bezprawnych zamachów na jakiegokolwiek dobro chronione prawem.

Podstawowa norma dotycząca przekroczenia granic obrony koniecznej w art. 25 § 2 obowiązującego kodeksu jest identyczna jak w art. 22 § 3 k.k. z 1969 r., co sprawia, że dotychczasowe orzecznictwo i analizy teoretyczne dotyczące tej problematyki zachowały pełną aktualność. Można wręcz stwierdzić, dokonując analiz doktryny i judykatury z okresu obowiązywania obecnie już trzech kodeksów karnych, że instytucja obrony koniecznej jest w dużym stopniu „ponadczasowa”. Dorobek doktryny i orzecznictwa zgromadzony w ciągu dziesiątków lat wykazuje się dużą trwałością i zaskakującą aktualnością (co zwłaszcza dotyczy znakomitego orzecznictwa z okresu międzywojennego). Dlatego też dorobek ten został w pełni zachowany i wykorzystany, ale również wzbogacony i uaktualniony bogatym orzecznictwem i wypowiedziami doktryny z lat ostatnich.

W stosunku do poprzednich kodeksów istotnym *novum* jest wprowadzony w k.k. z 1997 r. przepis art. 25 § 3, przewidujący obligatoryjne odstępianie od wymierzenia kary przez sąd, jeżeli przekroczenie granic obrony koniecznej było wynikiem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zamachu. Analizie tej problematyki poświęcona została szczególna uwaga, zwłaszcza że aktualne są propozycje dalszych zmian, przewidujących uczynienie z sytuacji określonej w art. 25 § 3 k.k. okoliczności uchylającej karalność, co w swych konsekwencjach prowadzić będzie do umarzania postępowania (art. 17 § 1 pkt 4 k.p.k.), zamiast obecnego odstępowania od orzeczenia kary w wyroku skazującym. Zaoszczędziłoby to niewątpliwie osobie, której eksces w obronie koniecznej jest w pełni usprawiedliwiony, traumatycznych przeżyć związanych z procesem karnym i występowaniem w nim w roli oskarżonego. Można mieć nadzieję, że ta daleko idąca w swych konsekwencjach zmiana w nieodległym czasie stanie się obowiązującym prawem, przewidują ją bowiem aktualne projekty nowelizacji kodeksu karnego.

Rozdział I

Pojęcie i funkcje obrony koniecznej

1. Kilka uwag o rozwoju instytucji

Współczesny kształt instytucji obrony koniecznej jest wynikiem wielowiekowej ewolucji. Nie jest wszakże naszym zamierzeniem próba przedstawienia genezy i rozwoju historycznego tej instytucji. Ekskurse w przeszłość czynione są o tyle tylko, o ile może się to przyczynić do lepszego zrozumienia współczesnego kształtu obrony koniecznej, jak też wyjaśnienia genezy różnic poglądów wyrastających na tle ich wykładni i stosowania. Mają one charakter analityczny, a nie chronologiczny i podporządkowane są głównemu zamierzeniu, jakim jest wykładnia przepisów normujących obronę konieczną w obowiązującym polskim prawie karnym.

Powszechnie przyjmuje się, że pierwsze uzasadnienie prawa do obrony koniecznej dał prawnik rzymski Marek Tuliusz Cyncero w słynnym przemówieniu w obronie Milona w słowach: „*Est enim ea non scripta sed nata lex, quam non legimus nec deducimus, sed hausimus et arripuimus, quod vim vi repellere licet*” (istnieje bowiem owo niepisane, lecz wrodzone prawo, którego się nie uczymy ani nie czytamy, ale które przyjmujemy i które akceptujemy, iż siłą siłą odeprzeć wolno). Teza ta, przyjęta w źródłach prawa rzymskiego¹, przetrwała wieki i do dzisiaj często powoływana jest dla uzasadnienia prawa do stosowania obrony koniecznej.

Według koncepcji Cyncerona, prawo do obrony koniecznej wynika z natury człowieka i nie wymaga żadnych uzasadnień (*lex nata*). Jest

---

¹ W Digestach Justyniana czytamy: „*vim vi defendere omnes leges omniaque iura permittunt*” (45, 4 D.IX.2). Szerzej na ten temat por. C. Giofredi, *Il Principi del Diritto Penale Romano*, Turyn 1970, s. 91–93.

ono zgodne z instynktem samozachowawczym, który każe człowiekowi podejmować obronę przed zamachem na jego dobro, co prawo powinno honorować zapewniając ekskulpację za szkody wyrządzone napastnikowi przez działającego w obronie koniecznej².

Idea pełnej ekskulpacji działającego w obronie koniecznej jednak z trudem torowała sobie drogę w wiekach następnych. W okresie Średniowiecza ogólny regres w rozwoju prawa odbił się także na instytucji obrony koniecznej, którą często mieszano z prawem zemsty, zabicia złooczyńcy schwytanego na gorącym uczynku, czy też prywatnego dochodzenia sprawiedliwości³. Ślady tego spotykamy w polskiej konstytucji z 1496 r. „*de homicidia in sui defensionis casu*”. Dopiero konstytucja z 1659 r. precyzuje obronę konieczną w słowach: „Jeśliby kto napastnika i gwałtownika w obronie dóbr swoich zabił, tedy o takowe zabójstwo do żądanego sądu i prawa pociągan nie będzie”⁴.

Jak widzimy, zakres legalnej obrony koniecznej był w tych czasach bardzo ograniczony. Dotyczyć ona mogła, w zasadzie, odpierania zamachów na życie lub przypadków najazdów na dom, w szczególności zaś rabunku i włamania nocnego. Pozostałość takiej przestarzałej konstrukcji spotykamy we francuskim *Code Penal* z 1810 r., który nie formułował ogólnej zasady obrony koniecznej, a odpowiednie unormowania zawierał w swej części szczególnej. Zgodnie z przepisami tego kodeksu dopuszczalna była obrona konieczna przed zamachem na życie lub zdrowie napadniętego lub innej osoby, a także wobec zamachu polegającego na włamaniu nocnym oraz w wypadku zamachu rabunkowego przy użyciu gwałtu na osobie (art. 328–329). To zbyt wąskie, tradycyjne ujęcie obrony koniecznej, doktryna i orzecznictwo rozszerzyły na inne zamachy przeciwko mieniu, jednakże bez dopuszczenia pozbawienia życia lub spowodowania ciężkiego uszkodzenia ciała napastnika⁵. Stanowi tak wyraźnie nowy k.k. Francji z 1992 r. (art. 122–5,6).

---

² Por. J. Śliwowski, *Prawo karne*, Warszawa 1979, s. 131. Autor ten określa obronę konieczną w ścisłym znaczeniu jako „akt samozachowawczy”, natomiast obronę przy zamachach na cudze dobra – jako „akt międzyludzkiej solidarności”.

³ Zob. J. Makarewicz, *Prawo karne – wykład porównawczy*, Lwów–Warszawa 1924, s. 172 i n.

⁴ Również francuska *ordonnance* z 1670 r. przewidywała możliwość ulaskawienia osoby skazanej za pozbawienie życia napastnika, jeżeli ustalono, że sprawca działał w obronie życia swojego lub najbliższych.

⁵ P. Bouzat, J. Pinatel, *Traite de droit penal et de criminologie*, t. I, *Droit penal general*, Paryż 1970, s. 363–366.